

УДК 82.0:811.112.2

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2024.1.11>

В. Б. СТЕРНІЧУК

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземної та української філології,

Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: vita_stern1076@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-2510-6157>

Ю. В. ЛІТКОВИЧ

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземної та української філології,

Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна

Електронна пошта: litkovych@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4962-0617>

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ АБСОЛЮТНИХ І РЕГУЛЯТИВНИХ КОНЦЕПТІВ НІМЕЦЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ

В статті розглядаються роль та функції абсолютних і регулятивних одиниць в німецькій етно- та лінгвокультурі. З'ясовано, що нові смислові структури певної культурологічної парадигми є концептами мовної картини світу, її «культурним геном» (В. Л. Іващенко). Концепти є основною одиницею «ментального коду людини, мають впорядковану внутрішню структуру, є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності особи і суспільства» (А. Приходько). Для розуміння концептуальних домінант німецької етнокультури застосовуємо лінгвокультурологічний підхід, який інтерпретує концепт як семантичне утворення, що володіє маркованою понятійною системою, цілим комплексом уявлень про предмет та явища, властиві представникам певного етносу. Аналіз німецької лінгвокультури дає підстави стверджувати про домінування двох різновидів концептів – абсолютних та регулятивних. Такі концепти відображають національну картину світу, позначаються безеквівалентною лексикою, тобто властиві носіям конкретної культури. Проаналізовано понятійний, образний і ціннісний компоненти ключових концептів GEMÜTLICHKET/ЗАТИШОК та SICHERHEIT/БЕПЕКА. Прослідковано, що смислові відтінки лексеми gemütlich не знаходять аналогів в англійській та французькій мовах, що на думку німецького фразеолога К. Крюгера-Лоренцена, підкреслює факт унікальності концепту та вагоме ціннісне значення для німецької лінгвокультури. Аналіз синонімів ключового слова GEMÜTLICHKET (зафіксовано більше двадцяти синонімів лексеми) дає можливість виявити диференційні ознаки даного концепту та є свідченням його багатовимірності. Концепт має велику цінність для німецької культури, позаяк належить до приватних сфер життя в суспільстві та актуалізує смисли внутрішнього стану та емоційного настрою. Концепт SICHERHEIT вирізняється широким семантичним полем. Відтак зафіксовано шість лексико-семантичних варіантів назви концепту. У лексикографічних джерелах зафіксовано більше сорока синонімів лексеми. Детермінативні іменники на позначення ознаки SICHERHEIT часто номінують нові поняття. Аналіз лексико-семантичних одиниць дискурсу дає підстави стверджувати про переважання ознаки SICHERHEIT у текстовій реалізації, що охоплює усі принципи буття – від сфери почуттів, безпечного існування до сфери економічного, соціального та політичного життя. Отже, досліджувані концепти мають вагоме ціннісне значення в німецькій лінгвокультурі та утворюють неповторну конфігурацію, що часто є причиною невідповідності в інших мовах.

Ключові слова: лінгвокультура, абсолютні концепти, регулятивні концепти, лексема, етимологічний аналіз, культурний код.

Постановлення проблеми. Мова як когнітивний механізм є системою знаків, що відіграють важливу роль у кодуванні і трансфері інформації. Новий підхід до мови як знакової системи, запропонований Ф. де Соссюром, розкриває особливість людського буття: будучи посередником поміж «Я» і «Ти» та поміж світом, мова і є тим засобом ведення

діалогу, що дозволяє почути голоси свідомості. Мова, мовлення дозволяють наблизитися до Іншого, стимулюючи його до відповіді. Процес віднайдення в мові чужого і свого голосів та одночасний пошук свого слова в чужому й у своїй мові чужого сприяє злагодженій роботі в напрямку до розкодування інформації однієї семіосфери.

Нова інформація (нові смислові структури) створюється в межах однієї семіотичної системи. Семіотичний простір виконує роль індикатора, який чітко встановлює межі знакового поля і тим самим забезпечує та уможливує контакт з іншими, несеміотичними системами. Проникаючи на чужу територію, слово кодується новою інформацією і пізніше «розсіює» її по різних семіотичних полях, стимулюючи обмін повідомленнями. [Стернічук]. Таким чином, нові смислові структури певної культурологічної парадигми є концептами мовної картини світу, її «культурним геном» (В. Л. Іващенко). Концепти утворюють окремий культурний пласт, «виступають складним ментальним утворенням, що належить не лише індивідуальній свідомості, але й психоментальній сфері певної етнокультурної спільноти» [Селіванова : 50].

Аналіз досліджень. Детальний аналіз концептів, що мають репрезентацію у семантичних просторах різних мов, представлені в дослідженнях багатьох мовознавців. Вагомі напрацювання актуальної теми знаходимо в працях В. Жайворонка, В. Маслової, П. Мацьківа, О. Селіванової, А. Приходька, І. Голубовської, Л. Мельник, Н. Сологуб, І. Бойко, Л. Мацько. Однак залишається ще багато питань, пов'язаних з характеристикою культурологічного концепту та засобів його реалізації, що потребує ґрунтовного вивчення українських мовознавців.

Мета статті – змоделювати та дослідити структуру ментальних домінант, на яких ґрунтується німецька концептосфера, з'ясувати основні засоби формування змісту концептів, проаналізувати ключові лінгвокультурні особливості в системі цінностей, в менталітеті, в комунікативній поведінці.

Результати та дискусії. Усі коди, що створює культура – код суспільного знання, громадської думки, системи освіти тощо дають змогу пов'язувати нові смислові структури (концепти) зі знаннями про національно-мовну картину світу.

Модель розуміння концепту як етнокультурного утворення або етноконцепту базується на розумінні концептуальних домінант. Фіксується у мові, вони набувають статусу оцінного коду і визначають поведінку носіїв відповідної

етнокультури (авгостереотипізація), їхню самооцінку з боку інших етносів (гетеростереотипізація) [Білоус : 20] .

Для того, щоб отримати повне уявлення про концепт, потрібно проаналізувати його виникнення та динаміку розвитку всіх просторових проєкцій. Методики концептуального аналізу представлені в сучасних розвідках багатьох лінгвістів, в пріоритеті – теорія семантико-когнітивного поля, теорія фреймів, теорія метафори тощо. Важливо, що всі аносовані підходи до аналізу лінгвокультурного концепту включають етимологічний аналіз, контекстуальний аналіз, компонентний аналіз.

Дослідження німецької концептосфери ґрунтується на особливостях менталітету. До уваги потрібно брати соціально-історичні умови (тривалий період територіальної роздробленості, зміни режимів, суспільні перевороти), а також враховувати схильність до «недотипізації» та геополітичне самопозиціонування тощо.

На думку дослідників (W. Friedrich, J. Ebner, F. Landhalen, B. Nuss, P. Weber) концептуальними домінантами німецькомовної картини світу та основою його ментальності є концепти FLEIß, PÜNKTlichkeit, GEMÜTLICHKEIT, SPARSAMKEIT, ORDNUNG, ERNSTHAFTIGKEIT, VERANTWORTUNG, SICHERHEIT. Особливої ваги ці концепти набувають, коли наповнюються застиглими асоціаціями, оцінними стереотипами й установками, коли вони починають змальовувати етнічні портрети та підіймаються до рангу символів.

Аналіз німецької лінгвокультури дає підстави стверджувати про домінування двох різновидів концептів – абсолютних та регулятивних. Перші (абсолютні концепти) мають чітко визначені універсальні властивості, сталі значення і не залежать від конкретного контексту чи індивідуального сприйняття. Ці концепти не піддаються суттєвим змінам в різних культурах чи ситуаціях: ARBEIT, PFLICHT, RECHT, GLAUBE, GEWISSEN, VORSICHT, KONSUM.

Особливість регулятивних концептів полягає у наявності ціннісного елемента, що фіксує ті понятійні компоненти, що демонструють німецьку картину світу – принципи, цілі, смисли. Етноспецифічні концепти ORDNUNG, SPARSAMKEIT, SICHERHEIT, GEMÜTLICHKEIT, PÜNKTlichkeit яскраво демонструють

притаманну ментальну картину. Дослідження базових концептів (абсолютних та регулятивних) дозволяє «встановити континуум у дискурсивному розгортанні семантико-когнітивного змісту лінгвоконцептів, продемонструвати тяглість модусу світосприйняття і світооцінки» [Голубовська : 93].

Як багатовимірне ментальне утворення, концепт апелює до трикомпонентної структури: понятійний субстрат (відображає його денотативну співвіднесеність із концептуальним референтом – мінімальним самодостатнім учасником ментального простору), перцептивно-образний адстрат (образи й асоціації, які з'являються у свідомості у зв'язку з тим чи іншим денотатом), ціннісно/валоративний епістрат (головна іпостась концепту, зумовлена ставленням до нього, яке, за визначенням, має бути позитивним, оскільки спирається на ті духовні імпульси, що оживають у свідомості людини завдяки її належності до того чи іншого етно- та лінгвокультурного колективу [Приходько : 21–27].

Розглянемо понятійний, образний і ціннісний компоненти ключових концептів німецької лінгвокультури GEMÜTLICHKET/ЗАТИШОК та SICHERHEIT/БЕПЕКА.

Своєрідність концепту GEMÜTLICHKET пов'язана з етимологією лексеми *Gemüt*, що позначала злиття значень *душа, почуття, характер* [Lanthaler]. Тлумачні та енциклопедичні словники сучасної німецької мови розуміють значення концепту у наступних лексико-семантичних варіантах: почуття затишку, комфорту (*das Gefühl der Behaglichkeit*), невимушене спілкування (*zwanglose Geselligkeit, Ungezwungenheit*), спокій, неквапливість (*Ruhe, Gemächlichkeit*) [Duden]. Сміслові відтінки лексеми *gemütlich* не знаходять аналогів в англійській та французькій мовах, що на думку німецького фразеолога і фразеографа К. Крюгера-Лоренцена, підкреслює факт унікальності концепту та вагоме ціннісне значення для німецької етнокультури. У своїй розвідці, що присвячена феномену *Gemütlichkeit*, німецький культуролог Б. Шмідт-Лаубер виявила розмитість семантики іменника *Gemütlichkeit* через нашарування багатьох значеннєвих відтінків, що ускладнює однозначне визначення поняття “*Gemütlichkeit*” та розмежування із суміжними поняттями [Schmidt-Lauber : 56].

До ядра концепту GEMÜTLICHKET відносимо численні смислові відтінки, які утворюють унікальну конфігурацію синонімів. У лексикографічних словниках зафіксовано більше двадцяти синонімів лексеми: *Behaglichkeit, Bequemlichkeit, Heimeligkeit, Hygge, Traulichkeit, Wohnlichkeit, Intimität, Komfortzone, Wohlfühlzone, Kommodität, Lockerheit, Ungezwungenheit, Familiarität, Beschaulichkeit, Gelassenheit, Gemächlichkeit, Geruhsamkeit, Gesetztheit, Gleichmut, Seelenruhe, Flohnerleben* [Duden]. Таким чином, аналіз синонімів ключового слова дає можливість виявити диференційні ознаки даного концепту та є свідченням його багатовимірності. Досліджуваний концепт має велику цінність для німецької культури, позаяк належить до приватних сфер життя в суспільстві та актуалізує смисли внутрішнього стану та емоційного настрою.

Концепт SICHERHEIT має три частини-мовні репрезентації у німецькій лінгвокультурі – іменник *die Sicherheit*, дієслово *sichern*, прикметник /прислівник *sicher*, що були запозичені з латинської мови – *securus* (безтурботний). У давньоверхньонімецькій мові *sichur* використовувалося в значенні *frei von Schuld, Pflichten, Strafe* (вільний від боргу, зобов'язань, штрафу). Асоціативно-образний субстрат концепту SICHERHEIT викликає відчуття надійності, впевненості, безпеки, захисту та вирізняється широким семантичним полем. Відтак зафіксовано шість лексико-семантичних варіантів назви концепту: 1) стан надійності існування, захищеності від шкоди (*Zustand des Sichersein, Geschütztseins vor Schaden*), 2) почуття упевненості, визначеність, точність (*sicheres Gefühl, Gewissenheit, Bestimmtheit*), 3) відсутність помилок, надійне функціонування (*Frei-sein von Fehlern, das zuverlässige Funktionieren*), 4) віра у власні здібності, впевненість в собі, почуття власної гідності, впевнена поведінка (*Vertrauen in die eigenen Fähigkeiten, sicheres Auftreten, Selbstsicherheit*), 5) вміння робити щось добре, спритність (*die Fähigkeit etwas sehr gut zu können, Gewandtheit*), 6) депозити, цінні папери, записка на кредит, гарантія, забезпечення (*hinterlegtes Geld, Wertpapiere, Pfand für einen Kredit als Bürgschaft*).

У лексикографічних джерелах зафіксовано більше сорока синонімів лексеми SICHERHEIT.

Синонімічний корпус розподілено у чотири групи: до першої групи відносимо лексеми на позначення безпеки та захисту: Abschirmung, Behütetheit, Geborgenheit, Obhut, Schutz, Sekurität, Ungefohrdetsein. Друга група представлена лексемами, що номінують поняття надійності, достовірності, точності та впевненості: Gerissenheit, Bestimmtheit, Echtheit, Glaubwürdigkeit, Klarheit, Nachvollziehbarkeit, Stichhaltigkeit, Unwiderlegbarkeit, Unwiderleglichkeit, Verlässlichkeit, Zuverlässigkeit. До третьої групи зараховуємо лексеми, що репрезентують вміння та навички, що потрібні для задля виконання роботи : Gewandtheit, Geschick, Geschicktheit, Geschliffenheit, Selbstsicherheit, Selbstbewusstsein, sicheres Auftreten, Selbstvertrauen, Überzeugung. Завершують синонімічний ряд група лексем понятійними компонентами гарантії та забезпеченості: Bürgschaft, Faustpfand, Gewähr, Kaution, Pfand, Garantie, Dekkung, Sicherheitsleistung, Sicherung [Duden].

Аналіз лексико-семантичних одиниць дискурсу дає підстави стверджувати про переважання ознаки SICHERHEIT у текстовій реалізації концепту, що охоплює усі принципи буття – від сфери почуттів, безпечного існування до сфери економічного, соціального та політичного життя. Детермінативні іменники на позначення ознаки SICHERHEIT часто номінують нові поняття. Такі слова включають два компоненти – означуване і означальне – Sicher-

heitspartnerschaft, Sicherheitspolitik, Sicherheitsidentität, Sicherheitsdienst тощо.

З концептом SICHERHEIT невід’ємно пов’язане поняття *Versicherung* (страхування), яке розглядається як інструмент досягнення ідеї захищеності, впевненості та надійності (Krankenversicherung – страхування на випадок хвороби, Rentenversicherung – пенсійне страхування, Pflegeversicherung – страхування на випадок необхідності догляду за особою літнього віку, Haftpflichtversicherung – страхування відповідальності на випадок неумисного нанесення застрахованою особою збитків майну або здоров’ю третіх осіб).

На мовному рівні цей факт представлений численними номінаціями понять, що пов’язані із системою страхування: Versichertenkarte, Versicherungspflicht, Versicherungspolice, Versicherungssteuer, Versicherungsvertrag, Versicherungsagent, Versicherungsgesellschaft, Versicherungsschutz, Versicherungsbetrag.

Висновки. Отже, досліджувані концепти мають вагоме ціннісне значення в німецькій лінгвокультурі. Етноспецифічні концепти утворюють неповторну конфігурацію, що часто є причиною невідповідності в інших мовах. Домінантні компоненти SICHERHEIT та GEMÜTLICHKEIT мають особливе емоційне навантаження, адже культурні стандарти – невимушене спілкування, комфорт, почуття безпеки, затишна атмосфера визначають зміст культурної самобутності лінгвоспільноти та є базовими для німецького національного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус О. М., Пянковська І. В. Національні варіанти німецької мови (у лінгвогеографічному, соціолінгвістичному, лінгвістичному та лінгвокультурному аспектах) : навч. посіб., Київ: центр учбової літератури, 2021. 314 с.
2. Голубовська І. О. Лінгвокультурні концепти у мовній картині світу українського етносу ХХ–ХХІ століття: жанрово-стильові лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі : колективна монографія. Olomouc VUP, 2016. С. 71–95.
3. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем’єр, 2008. 332 с.
4. Селіванова О. О. Теоретичні засади й дослідницькі можливості концептуального аналізу. *Нова філологія* : зб. наук. пр., Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2007. Вип. 27. С. 49–56.
5. Стернічук В. Б. Епітекст як інтертекстуальна гра «Свій-Чужий». *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. Вип. 64. С. 136–139
6. Duden Online-Wörterbuch URL : <https://www.duden.de/synonyme/Gemuetlichkeit> (besucht am 17. 03. 2024)
7. Duden Online-Wörterbuch URL : <https://www.duden.de/synonyme/Sicherheit> (besucht am 18. 03. 2024)
8. Lanthaler F. Varietäten des Deutschen in Südtirol – und wie wir damit umgehen. *Mehrsprachigkeit in Europa : Erfahrungen , Bedürfnisse, gute Praxis*. Bolzano / Bozen, 2006, S.372– 380
9. Nuss B. Das Faust Syndrom. Ein Versuch lieber die Mentalität der Deutschen. Bonn, Berlin: Borvier, 1993. 213 s.
10. Schmidt-Lauber B. Gemütlichkeit: eine kulturwissenschaftliche Annäherung. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2003. 257 s.

REFERENCES

1. Bilous O. M., Piankovska I. V. National variants of the German language (in linguo-geographical, sociolinguistic, linguistic and linguo-cultural aspects): a textbook, Kyiv : Center for Educational Literature, 2021. 314 p.
2. Holubovska I. O. Linguocultural concepts in the linguistic picture of the world of the Ukrainian ethnos of the XX–XXI century: genre-style linguistic metamorphoses in the Ukrainian language and literature : a collective monograph. Olomouc VUP, 2016. P. 71–95.
3. Prykhodko A. M. Concepts and conceptsystems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics. Zaporizhzhia : Premier, 2008. 332 p.
4. Selivanova O. O. Theoretical foundations and research opportunities of conceptual analysis. Newphilology: a collection of scientific papers, Zaporizhzhia : ZNU Publishing House, 2007. Issue 27. P. 49–56.
5. Sternichuk V. B. Epitext as an intertextual game “Friend or Foe”. Scientific notes. Series “Philological”. Ostroh: Publishing House of the National University of Ostroh Academy, 2017. Issue 64. P. 136–139.
6. Duden Online-Wörterbuch URL: <https://www.duden.de/synonyme/Gemuetlichkeit> (besucht am 17.03.2024).
7. Duden Online-Wörterbuch URL: <https://www.duden.de/synonyme/Sicherheit> (besucht am 18.03.2024).
8. Lanthaler F. Varietäten des Deutschen in Südtirol – und wie wir damit umgehen. *Mehrsprachigkeit in Europa : Erfahrungen , Bedürfnisse, gute Praxis*. Bolzano/ Bozen, 2006, S. 372–380.
9. Nuss B. Das Faust Syndrom. Ein Versuch lieber die Mentalität der Deutschen. Bonn, Berlin : Borevier, 1993. 213 s.
10. Schmidt-Lauber B. Gemütlichkeit: eine kulturwissenschaftliche Annäherung. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2003. 257 s.

V. B. STERNICHUK

PhD (Philology), Associate Professor at the Department of Foreign and Ukrainian Philology, Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine
E-mail: vita_stern1076@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-2510-6157>

Y. V. LITKOVYCH

PhD (Philology), Associate Professor at the Department of Foreign and Ukrainian Philology, Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine
E-mail: litkovych@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4962-0617>

ROLE AND FUNCTIONS OF ABSOLUTE AND REGULATORY CONCEPTS IN GERMAN LANGUAGE CULTURE

The article deals with the role and functions of absolute and regulatory units in German ethno- and linguistic culture. It was found that the new semantic structures of a certain cultural paradigm are concepts of the linguistic picture of the world, its “cultural gene” (V. L. Ivashchenko). Concepts are the basic unit of “a person’s mental code, have an ordered internal structure, are the result of the cognitive (cognitive) activity of an individual and society” (A. Prikhodko). In order to understand the conceptual dominants of German ethnoculture, we apply the linguistic-cultural approach, which interprets the concept as a semantic entity that has a marked conceptual system, a whole set of ideas about the subject and phenomena characteristic of representatives of a certain ethnic group. The analysis of the German language culture gives reasons to assert the dominance of two types of concepts – absolute and regulatory. Such concepts reflect the national picture of the world, are indicated by non-equivalent vocabulary, i.e. are characteristic of the carriers of a specific culture. The conceptual, figurative and value components of the key concepts GEMÜTLICHKEIT and SICHERHEIT are analyzed. It was observed that the semantic nuances of the lexeme gemütlich do not find analogues in English and French, which, according to the German phraseologist K. Kruger-Lorentzen, emphasizes the fact of the uniqueness of the concept and its significant value for German linguistic culture. The analysis of the synonyms of the key word GEMÜTLICHKEIT (more than twenty synonyms of the lexeme have been recorded) makes it possible to identify the differential features of this concept and is evidence of its multidimensionality. The concept has great value for German culture, as it belongs to the private spheres of life

in society and actualizes the meanings of the inner state and emotional mood. The concept of SICHERHEIT is distinguished by a wide semantic field. Thus, six lexical-semantic variants of the name of the concept were recorded. More than forty synonyms of the lexeme are recorded in lexicographic sources. Determinative nouns for the sign of SICHERHEIT often nominate new concepts. The analysis of the lexical-semantic units of the discourse gives reason to assert the predominance of the sign of SICHERHEIT in the textual implementation, which covers all the principles of being – from the sphere of feelings, safe existence to the sphere of economic, social and political life. Therefore, the studied concepts have a significant value in the German linguistic culture and form a unique configuration, which is often the cause of inconsistencies in other languages.

Key words: linguistic culture, absolute concepts, regulatory concepts, lexeme, etymological analysis, cultural code.